

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

11(20)

2011

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ETNOLOGIJA:

PRAEITIS, DABARTIS IR PERSPEKTYVOS

Sudarytojas ŽILVYTIS ŠAKNYS

LITHUANIAN ETHNOLOGY:

PAST, PRESENT AND FUTURE

Edited by ŽILVYTIS ŠAKNYS

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Leidybą finansuoja
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

REDAKcinĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKcinĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Žilvytis Šaknys)</i>	5
<i>Foreword (Žilvytis Šaknys)</i>	7

Straipsniai / Articles

Žilvytis Šaknys

Ieškant idėjų praeityje: etnologijos istorija ir dabartis	9
In Search of Ideas in the Past: the History and the Present State of Ethnology. Summary	28

Ullrich Kockel

Kam reikia Europos etnologijos – ir kokios? Kritiniai svarstymai apie Europos etnologijos prasmę ir tikslą	33
Wherefor a European Ethnology – and Which One? Critical Reflections on the Meaning and Purpose of an European Ethnology. Summary	46

Vytis Čiubrinskas

Etnologija ir sociokultūrinė antropologija Lietuvoje: nuo tautos <i>kultūrą</i> <i>gelbstinčios</i> etnografijos iki kosmopolitinės antropologijos	49
Ethnology and Sociocultural Anthropology in Lithuania: from Salvage Ethnography to Cosmopolitan Anthropology. Summary	64

Auksuolė Čepaitienė

Etnologijos (etnografijos) ištakos ir <i>valstiečio</i> atradimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje	69
The Beginnings of Ethnology (Ethnography) and a Discovery of <i>a Peasant</i> in Lithuania of the Late 18th and Early 19th C. Summary	90

Marleen Nõmmela

Becoming an Ethnographer. Becoming a Science. Ferdinand Linnus and Estonian Ethnology in the 1920s	93
Tapimas etnografu ir mokslo formavimosi pradžia. Ferdinandas Linnusas ir Estijos etnologija XX a. 3-iajame dešimtmetyje. Santrauka	107

Waldemar Kuliowski

Etnologija Lenkijoje: institucinė ir mokslo raida nuo 1910 metų iki šiandienos	109
Ethnology in Poland: Institutional and Scientific Development since 1910. Summary	123

Irena Regina Merkienė

Etnologijos institutas sovietmečio Lietuvoje mokslo politikos ir ideologijos kontekste	125
Institute of Ethnology in Soviet Lithuania in the Context of Science Policy and Ideology. Summary	140

John Helsloot

- Stress and Ritual. December Family Traditions in the Netherlands of Today 143
 Stresas ir ritualas. Gruodžio mėnesio šeimos tradicijos šių dienų Nyderlanduose. Santrauka 155

Vita Petrušauskaitė

- Antropologija mieste ar miesto antropologija? Tyrimo lauko mieste konstravimas 159
 Anthropology in the City or Anthropology of the City? Construction of Field-site in Urban Environment. Summary 176

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

- Jonas Mardosa. Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos. Liaudiško pamaldumo raiška XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje (*Irena Regina Merkienė*) 179
 Ullrich Kockel. Re-visioning Europe: Frontiers, Place Identities and Journeys in Debatable Lands (*Neringa Klumbytė*) 182
 Socialinė antropologija, etnografija ir biotechnologija. A. Čepaitienė (sud.) (*Rima Praspaliauskienė*) 183
 Aušra Zabielenė. Folkloro ansambliai dabartinėje Lietuvoje: etnologinis aspektas (*Rimantas Sliužinskas*) 186
 Tradicinė rytų aukštaičių vestuvių muzika. G. Kirdienė (sud.) (*Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė*) 189
 Senoji Lietuva. Paroda Lietuvos nacionaliniame muziejuje 2009 09 17– 2009 11 30. O. Fišman, B. Kulnytė, E. Lazauskaitė (sud.) (*Žilvytis Šaknys*) 196
 Martynas Purvinas, Marija Purvinienė. Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai I (*Skaidrė Urbonienė*) 199

Konferencijos / Conferences

- EASA 2010 m. konferencija „Krizė ir vaizduotė“ (*Vilius Ivanauskas*) 203
 Dešimtas SIEF kongresas Lisabonoje (*Skaidrė Urbonienė*) 206
 Žvilgsnis į tarpdalykinę mokslinę konferenciją „Tradicijos ir modernumo dermė, priešprieša, raidos perspektyvos“ (*Aušra Zabielenė*) 208

In Memoriam

- Jonas Balys (*Rita Repšienė*) 209

Atskirą skyrių sudaro rinkėjų ir tyrinėtojų personalijoms skirtas skyrelis. Jis apima E. Tiškevičiui, E. Volteriu, E. Gizevijui, I. Končiui, J. Rimšai, J. Žiogui, A. Seržputovskiui, A. Charuzinui, V. Čerkaskiui ir N. Privalovui skirtus rašinius. Kiekviename jų pateikiama trumpa biografija su fotonuotrauka, nurodomos kolekcijos, bibliografija, kai kurių išskirtos ir nuorodos į archyvus ar fotokolekcijas.

Didžiausia knygos dalis skiriama pačiam katalogui. Jis skiriamas į tris dalis: Vasilijaus Daškovo etnografijos muziejaus kolekcijai, Aleksandro Seržputovskio kolekcijai ir Aleksandro Volterio kolekcijai. Tai autentiškos fotonuotraukos ir unikalių eksponatų vaizdai, kurių dauguma skelbiama pirmą kartą. O knygos gale pateikiama 438 pozicijų lietuviškų knygų fondo bibliografija.

Manau, kad tiek rusų, tiek ir lietuvių skaitytojui skirta knyga, be jokių abejonių, nepriekaištingai atliko numatytą misiją ir leidinio sudarytojai įgyvendino iškeltus uždavinius. Leidinys atlieka tiek taikomąją muziejinę-mokslinę, tiek ir pažintinę, šviečiamąją funkcijas. Taigi serijos „Lituanistika užsienio šalių saugyklose“ sudary-

toja Birutė Kulnytė kartu su kitomis projekto koncepcijos autorėmis Olga Fišman ir Elvyda Lazauskaite, jau minėtais leidinio sudarytojais bei parodos organizacinio komiteto nariais Vladimiru Grusmanu, Aleksandru Mirinu, Natalja Prokopjeva ir Žanna Čistiakova, eksponatus parodai restauravę Jelena Frolova-Bagrejeva, Jekaterina Kirilova, Anna Klimovickaja, Jekaterina Loginova, Jelena Tolstych, Vladimiras Volynskij ir jų vadovė Valentina Želtova, fotografai Aleksandras Bermanas, Natalja Sokolova, Kęstutis Stoškus, nuotraukas parinkusios ir skenavusios Katerina Monachova ir Irina Starceva, spaudai parengę Virginija Lapušauskienė, dailininkas Arūnas Prelgauskas, redaktorė Marytė Slušinskaitė, vertėja Regina Čičinskaitė puikiai atliko darbą, atspausdą spaustuveje „Sapnų sala“. Ši puikų sumanymą įgyvendinti leido Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos, Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcijos ir Kultūros rėmimo fondo parama. Dėkojame jiems ir džiaugiamės vertingu leidiniu, kurį galima įvertinti ne tik kaip reikšmingą etnologijos, muzeologijos, bet ir visos Lietuvos kultūros reiškinių.

Žilvytis Šaknys

Lietuvos istorijos institutas

Martynas P u r v i n a s, Marija P u r v i n i e n ė. **Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai I.** Kaunas: Technologija, 2010. 464 p.: iliustr.

Martynas Purvinas ir Marija Purvinienė daugiau nei dvidešimt metų tyrinėja Mažosios Lietuvos senąsias kapines, jose buvusius ir iki šių dienų dar išlikusius antkapinius paminklus. Tai bene vieninteliai tyrinėtojai Lietuvoje, nuosekliai užsiiman-

tys Mažosios Lietuvos regiono kultūros paveldo fiksacija, tyrimais ir publikavimu.

Apie Lietuvos kapines ir antkapinius paminklus publikacijų rasime nemažai, tačiau Mažosios Lietuvos kapinėms ir ypač antkapiniams paminklams dėmesio skirta labai nedaug. XX a. 4–5 dešimtmetyje keletas tyrinėtojų atkreipė dėmesį į išraiškingus paminklus – krikštus, kuriuos išsamiau ir aprašė (Galaunė Paulius. 1930. *Lietuvių liaudies menas*. Kaunas: L. U. Hu-

manitarinių mokslų fakultetas, p. 121–123; Buračas Balys. 1933. Mažosios Lietuvos kryžiai, *Mūsų Vilnius* 1: 7; Čerbulėnas Klemensas. 1938. Mažosios Lietuvos antkapiniai paminklai, *Naujoji Romuva* 1–2: 42–44; Alseikaitė-Gimbutienė Marija. 1946. Mažosios Lietuvos antkapiniai paminklai, *Aidai* 7: 108–109). Kitos formos mediniai paminklai, nekalbant jau apie metalinius ir akmeninius, ilgam liko be dėmesio. XX a. 10-ajame dešimtmetyje kraštotyrinę medžiagą apie Klaipėdos krašto antkapinius paminklus paskelbė Albinas Kenešis (Kenešis Albinas. 1992. Reti antkapiniai paminklai, *Vakarai* 1: 62; Mažosios Lietuvos krikštai, *Vakarai* 2: 60–62). Apie metalinius šio krašto kryžius ir čia dirbusius kalvius rašė Antanas Stravinskas (Stravinskas Antanas. 1995. Klaipėdiškiai kalviai ir jų pagaminti paminklai, Vėlius B. ir kt. (red.). *Lietuvininkų kraštas*: 494–518. Kaunas: Literae universitatis; Stravinskas Antanas. 1995. Metalas plastikos Klaipėdos krašto paminkluose, *Liaudies kultūra* 6: 46–49). Ir tik M. ir M. Purvinams pradėjus tyrinėti šį kraštą, padaugėjo publikacijų apie Mažosios Lietuvos kapines ir antkapinius paminklus. Nuo 1988 m. jie (kartu ir atskirai) paskelbė per 70 publikacijų apie šio krašto kultūrinį paveldą. Vienas svarbiausių ir reikšmingiausių jų publikacijų bruožų yra teksto dokumentavimas pačių autorių surinkta unikalia šio krašto medžiaga. Pagaliau daugiamečiai jų tyrimai vainikuojami solidžios apimties (464 puslapių) monografija. Tai tik pirmoji knyga – autoriai užsibrėžę parengti dar kelias monografijas šia tema.

Monografiją sudaro pratarmė, įvadas, šešios dėstymo dalys, išvados, priedai, šaltinių ir publikacijų sąrašas, geografinė rodyklė, santraukos anglų ir vokiečių kalbomis bei gausios iliustracijos.

Pirmąją dalį „Mažosios Lietuvos kapinės“ galima pavadinti įvadine apibendrinančiąja visos monografijos dalimi. Ją sudaro penki poskyriai. Pirmiausia apžvel-

giami šaltiniai ir publikacijos, toliau pristatomi regiono kultūrinės raidos bruožai. Trečiajame poskyryje apžvelgiama kapinių įkūrimo regione istorija, trumpai paminimos skirtingų konfesijų kapinės, daugiau vietos skiriama krikščioniškosioms kapinėms, taip pat išskiriamos miestų ir kaimų kapinės, atskirai aptariamos karių kapinės. Ketvirtajame poskyryje aptariamas tradicinių kapinių planavimas ir įrangos elementai: tvoros ir vartai, želdiniai, pastatai ūkinėms reikmėms. Paskutiniajame poskyryje apžvelgiama kapinių padėtis po 1944 m., paliečiama ir ypač skaudi bei aktuali šiandien kapinių vandalizmo problema, kurią vaizdžiai iliustruoja poskyrio fotografijos.

Antroji dalis „Antkapiniai paminklai ir kiti kapinių įrangos elementai“ skirta antkapinių paminklų (medinių kryžių ir krikštų, metalinių kaltinių ir lietinių kryžių, akmeninių ir betoninių kryžių) ir kitų įrangos elementų (kapų aptvarų, apvadų) bendriesiems ir specifiniams bruožams apibūdinti. Atitinkamai paminklų rūšims ir elementams skirti poskyriai: „Šeimos kapų aptvarai“; „Kapų aptvarai“; „Mediniai antkapiniai kryžiai ir krikštai“; „Metaliniai kaltiniai antkapiniai kryžiai“; „Metaliniai lietiniai antkapiniai kryžiai“; „Akmeniniai antkapiniai paminklai“; „Betoniniai antkapiniai paminklai“; „Įrašai apie palaidotuosius“; „Kiti kapinių įrangos elementai“. Ši dalis yra toliau pateikiamų išsamių ir labai detalių atskirų kapinių tyrimų preambulė.

M. ir M. Purvinai, monografijoje užsibrėžę atskleisti Mažosios Lietuvos kapinių paveldo bruožus, nuosekliai tai daro. Jie yra ištyrę visą Mažosios Lietuvos regioną, tačiau į vieną knygą medžiagos sudėti neįmanoma, todėl buvo pasirinktas labai logiškas ir motyvuotas sprendimas – aptarti kapines tam tikruose ruožuose. Autoriai, siekdami išryškinti kapinių savitumus, pasirinko skirtingų rajonų vietas. Toks pasirinkimas yra vienas iš mono-

grafijos privalumų, jau pirmojoje knygoje atskleidžiantis šio regiono savitumus ir, svarbiausia, paminklų ir jų elementų įvairovę. Tad į šią pirmąją knygą sutilpo Smalininkų-Baltupėnų, Lauksargių-Piktupėnų, Rusnės-Minijos ruožai, kurių aptarimas ir sudaro po atskirą skyrių (3, 4 ir 5 skyriai). Kiekviena iš šių dalių prasideda ruožo charakteristika: detalai nusakomas tyrimų plotas, aptariama istorinių sąlygų specifika. Kiekvienoje dalyje pristatomos visos tame ruože esančios kapinės. Iš viso knygoje aptiriamos 66 kapinės ir įspūdingas skaičius objektų – 3500. Atitinkamų ruožų kapinės ir jų elementai aptariami laikantis tokios pačios struktūros kaip buvo aptariami šio regiono paminklų ir įrangos elementų bruožai antrojoje dalyje. Pažymėtina, kad autoriai pateikia tikslius skirtingų objektų matmenis, aprašo jų detales, dekorą. Daugelis šių objektų tyrimų metu rasti jau gerokai apirę ar buvo rastos tik jų detalės (kurių dabar greičiausiai ir nebėra), todėl autorių padarytos fotografijos, piešiniai ir aprašai yra neįkainojamos vertės informacija. Ši milžinišką darbą galima pavadinti totaline vieno regiono kapinių inventorizacija.

Paskutinėje dalyje ir išvadose autoriai apibendrina pateiktą tyrimą, sugretina Smalininkų, Lauksargių ir Rusnės apylinkėse tirtų senųjų kapinių bei jų įrangos savitus bruožus, jų lokalius bei regioninius savitumus, pabrėžia retesnius ir būdingesnius momentus.

Mano nuomone, labai vertingi monografijos priedai, sudarantys nemažą leidinio dalį (75 p.). 1–3 prieduose pateikiami antkapinių paminklų įrašai, suregistruoti pagal aptariamųjų ruožų kapines. Tai svarbi medžiaga kalbos, gyventojų mentaliteto istorijos tyrimams. Ketvirtajame priede pateikiamos šešios išsamios statistinės lentelės. Trijose jų suregistruoti antkapinių metalinių kaltinių kryžių variantai, matmenys, radimvietė, mirties data,

gamintojo ženklas, nurodomas ir kryžiaus formos variantas bei atitinkamo varianto aptiktų kryžių skaičius. Panašūs duomenys pateikiami ir kitose trijose lentelėse apie lietinius kryžius, tik dar nurodomos papildomos puošmenos. Lentelės sudarytos atskirų ruožų antkapiniams kryžiams (po dvi kiekvienam ruožui). Tai, mano manymu, irgi labai vertinga medžiaga. Kiek trikdė didelis kryžių variantų skaičius ir tai, kad daugeliu atvejų surasta tik po vieną tam tikro varianto kryžių. Kita vertus, tai pateisinama, nes autoriai siekė ne tik kuo tiksliau suregistruoti ir aprašyti išlikusius paminklus (kai kuriuos atkūrė tik iš fragmentų), bet ir parodyti paminklų įvairovę. Todėl ateityje, kai bus parengtos kitos šio veikalo knygos, pristatančios kitų ruožų kapines, siūlyčiau autoriams parengti konceptualesnę, labiau apibendrintą, ne tokią smulkmenišką klasifikaciją.

Svarbu tai, kad XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje autorių fiksuota kapinių padėtis iš esmės skyrėsi nuo buvusios prieš Antarajį pasaulinį karą. Po 1944 m. buvo pagrobta ir sunaikinta didžioji dalis kapinių įrangos, mediniai paminklai sudūlėjo, metaliniai išgrobstyti, labai nukentėjo įrašai, leidžiantys datuoti paminklus. Visos šios aplinkybės vertė M. ir M. Purvinus taikyti jų pačių parengtus naujus Mažosios Lietuvos regiono kapinių paveldo tyrimo metodus, t. y. buvo apsiimta nuosekliai fiksuoti visas liekanas senosiose kapinėse. Tai leido iš įvairiose vietose aptiktų fragmentų hipotetiškai rekonstruoti buvusią padėtį. Be to, sistemingas ir detalus senųjų kapinių liekanų tyrimas, kai buvo fiksuojamos visos liekanos – net ir nuolaužos, fragmentai, pėdsakai ir pan., – leido surinkti vertingos informacijos apie buvusius kapinių įrangos elementus. Ši informacija yra unikali, nes laikui bėgant ir šių liekanų nebeliks. Todėl autorių pasiryžimas užfiksuoti tuos apnykusius paminklus, netgi jų liekanas,

yra vertas pagarbos, o jų surinkta medžiaga turi neįkainojamą mokslinę vertę.

Kruopštus ir atidus kiekvieno objekto, net jų liekanų fiksavimas leido autoriams sulyginti atskirų objektų rūšių matmenis, aptikti tapačius ar panašius dirbinius ir klasifikuoti juos pagal dydį. Remdamiesi šiais duomenimis, tyrėjai sugretino skirtingų vietovių kapinių įrangos elementus, nustatė lokalius savitumus bei visam regionui būdingus bruožus. Pavyzdžiui, autoriai nustatė, kad krikštai buvo paplitę tik Rusnės-Minijos ruože (p. 305). Iki šiol apie krikštus rašyta kaip apie paminklus, būdingus visai Mažajai Lietuvai, nesisten-giant tiksliau nustatyti jų paplitimo arealo. Be to, Purvinai atskleidė ir kitą krikštadirbystės (beje, tai autorių vartojamas terminas, manau, tiksliai apibūdinantis šio regio-no medinių paminklų dirbimo savitumą) bruožą – tai krikštų apskardinimą. Iki šiol

joks kitas autorius šios detalės nebuvo pa-stebėjęs. Svarbu ir tai, kad mokslininkų atlikta detali fiksacija leido jiems datuoti krikštadirbystės amato gyvavimą. Jų pateiktais duomenimis, šis amatas Nemuno deltoje gyvavo iki pat Antrojo pasaulinio karo (1944 m.) – vėlesnių datuotų krikštų jie jau nebeaptiko (p. 307).

Sukaupta didžiulė tyrimo duomenų bazė (nuotraukos, piešiniai, architektūriniai apmatavimai bei aprašai) leido ir ateityje leis autoriams tiksliau apibūdinti viso regiono kapinių paveldo savitumus. Knyga, gausiai iliustruota spalvotomis ir nespalvotomis nuotraukomis bei piešiniiais (per 250 iliustracijų), suteikia daug naujų žinių apie Mažosios Lietuvos regio-no kapinių paveldo ypatybes. Tikėsimės, kad netrukus sulauksime tęsinio – autorių parengtų kitų šios temos monografijų, nagrinėjančių į pirmąją knygą nepatekusių vietovių kapines.

Skaidrė Urbonienė
Lietuvos istorijos institutas